

Život sv. Prokopa

Petr Piřha

Mezi českými světci raného středověku stojí těž prvý opat Sázavského kláštera, poustevník Prokop. Postavení muže žijícího na okraji dění zůstalo mu i v době, kdy byl připočten mezi české patrony. Každoroční pouti na Sázavu nepřekročily rámec místní slavnosti, ačkoli byly oblíbené a navštívené. Nezapírejme, Prokop je pro nás světce na okraji, světce, s nímž se příliš nepočítá a s nímž si tak trochu nevíme rady. Národ se k němu neutíká, spíše k němu občas zabloudí. Tu je však nemálo překvapen impozantní postavou, která nás jakoby očekává a hlavně zná východisko z bezcestí. Přiznejme i to, že na toto scestí se vždy znovu dostáváme asi i proto, že málo rozumíme Prokopovu odkazu. Svatý Prokop, který žil v době, kdy na hranici barbarského pohanství a křesťanství byly kladeny základní kameny a určovány rozměry naší kulturnosti, je totiž jejím svatým spoluzakladatelem a ochráncem.

Pokud se ubíráme ke svatému Prokopu, jdeme zpravidla několika cestami. Nejčastěji je snaha po historicky věrném vylíčení prvního sázavského opata. Nedostatek zpráv a vážnost problémů, s nimiž je životně spojen, však způsobují, že se světec Prokop historikům ztrácí buď ve výkladech o dějinách kláštera, nebo o osudech a významu slovanské liturgie v Čechách. Jinou cestou je ne plně využitá cesta rozboru prokopské úcty, která může odhalit, jak je tento patron svou zemí chápán. Jinou ještě cestou je cesta jednoduché víry ve světce. Bohužel, legendární Prokop byl vytlačen ze skutečného života a chodu dějin, ztratil postupně svou živou původní tvář a stal se většinou jen matnou postavou často plytkých kázání.

Domnívám se, že půjdeme-li k sv. Prokopu vyšlapanými cestami objektivní vědecké historiografie nebo zploštělých výročních poutí, dojdeme vždy jen k troskám kláštera a k barvotisku svatého obrázku. Nedojdeme však k Prokopově osobnosti. K té, myslím, lze dojít, když sejdem z obvyklých cest. Když se pokusíme přijmout legendu nejen jako historický pramen, ale především jako dobový portrét, a když v lidových pověstech najdeme pochopení důležitých historických sil, jimiž naše země vnitřně žije.

Beze studu před historiky proto ponecháme stranou výklady o tom, které z podání je původním a nejstarším textem legendy (varianty se příliš neliší a portrét je v nich podstatně týž) a začteme se do textu u mnicha sázavského. Z legendy se dovídáme, že Prokop byl šlechtickým synem. V té době to znamená, že byl jednak svobodný, jednak že měl blízko k hospodaření a správě. Dále se dovídáme, že z celé jeho bytosti, z celého zjevu a veškerého projevu bylo lze poznat, že tíhne, ba že je určen k nejvyšší, kněžské službě. Již v dětství je tady rozpoznáván výrazný člověk a velká osobnost. Je významné, že Prokop své vlohy nepromarnil, že neskouzl do nějaké mírné nadprůměrnosti. Taková možnost se mu, jak dále uvidíme, nabízela. Leč Prokop sáhl po skutečně velkém a nelekl se neschůdných míst. Není vyloučeno, že Prokop zůstává nepochopen proto, že jeho stísněnému národu se pravá velikost jeví jako příliš riskantní a samostatné cesty bez vnějších opor příliš nebezpečné.

Z života světce se v legendě dovídáme především, že byl knězem slovanského obřadu a dále že byl neobyčejně mladý zvolen do kapituly slovanských kanovníků

vyšehradských. Nechme stranou, že toto není možné, protože takový typ kapituly v jeho době nemohl existovat. Důležité je v legendě líčení popisující Prokopovu odlišnost od ostatních kanovníků. Prokop nepodlehл rychlému vzestupu a vynikajícímu úspěchu. Je postavou duchovní kázně, kněžské důslednosti. Na pozadí popisu požívačských a neduchovních spolubratří jeví se jako asketa, mnich, muž chrámu.

Zcela nedramaticky je konstatováno, že touha po dokonalosti vedla Prokopa skutečně k řádovému životu. Bez podivu se prostě konstatuje tento fakt. Teprve nám je to problémem. Kněz Slovanského obřadu hledá své duchovní prohloubení v instituci latinské církve! Je zřejmé, že chtěl-li jít cestou řehole, neměl vlastně jiné možnosti. Spor obou církevních proudů zřejmě nebyl tehdy tak ostrý, jak tomu bylo později, a přinejmenším z hlediska kláštera byl příchod muže typu Prokopova vlastně vítán.

Jediný klášter, který podle historiků přichází v úvahu, je klášter v Břevnově. (V druhém tehdy existujícím klášteře na Ostrově u Davle nenacházíme o Prokopovi žádné zmínky.) Je třeba si uvědomit, jaké středisko to bylo. Břevnovský klášter je jistě zbudován jako základ řeholního života v Čechách, které prožívají upevňování křesťanské myšlenky a vytváření úplného církevního organismu. Avšak dosah kláštera měl být daleko významnější. Je to středisko budované na pomezí křesťanského a kulturního západu a dosud pohanského či polopohanského světa Slovanů a Maďarů.

Papež Jan XV. i diplomaticky a politicky zvěhlý biskup Vojtěch uvažují o dalekosáhlých věcech, když zakládají toto nejnáchodnější předpolí misijní práce a kulturního vlivu, který nebyl prost ambicí politicko-mocenských jak ze strany Říma, tak ze strany Čech. Při tomto pohledu je nasnadě, že klášter měl vychovávat misijní kněze, kteří ovšem nemohli kázat křesťanství jazykem nesrozumitelným prostředí, jež měli získat. Do takto pojatého kontextu se dobře hodí nejen to, že prvé osazení kláštera v Břevnově přichází z Aventinského kláštera sv. Marie, sv. Bonifáce a sv. Alexia, který v době, kdy tam pobýval Vojtěch, žije pod silným vlivem baziliánů a Řeků a sousedí s chrámy východního obřadu (má tedy dosti styčných bodů s důležitou vrstvou soudobých Čech), ale i to, že kněz slovanského obřadu, znalec domácích poměrů, je vítán v misijním středisku.

Vraťme se však k postavě Prokopově. Světec po nedlouhém pobytu v klášteře žádá, aby mohl vést život ještě radikálnějšího odříkání a pevnější kázně. Opat mu vyhovuje a povoluje mu odejít do pustého místa, kde by se cele věnoval nerušené službě Boží. Tato praxe nebyla v době monastického ideálu neobvyklá. Často z takových poustev, které neztrácely spojení s klášteřem, vznikala nová klášterní střediska. Bylo tedy v intencích takovou věc dovolit a podporovat, protože šlo o přirozený růst řádové kázně. Zvláštní však je, že legenda už nikdy víc neuvádí vztah Prokopův ke klášteři. V další části se výhradně věnuje postavě světce a vidí ho jako naprostého poustevníka bez jakýchkoliv vztahů k církevní struktuře. Také budoucí klášter není uváděn ve vztah s klášteřem, z něhož Prokop vyšel. Růst duchovní dokonalosti vedl mnohé světce do úplného ústraní. Na cestě Prokopově však je ta zvláštnost, že opuštění světa a hledání ideálu vedlo přes dvojí opuštění církevního postavení. Nejprve odchází Prokop z oblasti vazeb slovanské bohoslužby, později i z organizace západně orientované.

Pro naši úvahu je důležité, jak je vylíčen obrat v poustevnickém životě Prokopově, vedoucí k založení kláštera. Kníže český zabloudí na lovu, setká se s Prokopem a je jím zcela okouzlen. Setkání vede k přátelství mezi oběma muži a dále k založení kláštera.

Z textu je patrné, že knížete neohromila ani ta skutečnost, že potkává někoho v tomto pustém místě, ale především jaký člověk to je „muž takový a tak vzácný“. Dále je tu zmínka, že Prokop celou věc knížeti vyložil. „Prokop stručně a pokorně vyložil mu pořadem celou pravdu, jak se věc měla a (dokonce) nakonec dodal, že z lásky k Bohu a v naději na odplatu v nebi dal světu nadobro výhost.“ Knížeti rázem jako když svitne, volí si Prokopa za rádce a zpovídá se ze svých vin. Není tu nic bližšího ani o obsahu Prokopova výkladu, ani o knížecí zpovědi.

Vše je pravidelně chápáno v běžné legendistické interpretaci. Mnoho legend popisuje setkání vladaře a světce - poustevníka, konfrontaci svatého a světského života a kající obrácení vladařovo. Zde, zdá se mi, jde o něco jiného. Není tu ani zmínka o nějaké moralizující řeči světce. Byl to jen věcný rozhovor. Nenabízí se nám, že obsahem Prokopova výkladu jsou důvody, pro které se rozešel jak s východním, tak se západním tvarem křesťanství a odešel do samoty, kde hledá a tvoří svému nitru a svému národu odpovídající tvar, který by vyrůstal z domácích tradic a myšlenkových proudů? Není zvláštní, že je to v legendě právě kníže Oldřich, který na jiném lovu našel - téměř zázračně - půvabnou mladou ženu Boženu Křesinovou, kterou proti tehdy již dosti pevně utvořeným dynastickým pravidlům i mravním zásadám pozvedne na knížecí stolec? Že je to ten Oldřich, který zapudí svou (zřejmě cizí) neplodnou manželku a oddá se zdravé české ženě, reprezentující vlastně úrodnou rodnou zemi, jež mu hned dá nad míru vynikajícího syna, jak o tom s nadšením píšou staré české kroniky, aniž by moralisticky komentovaly fakt, že Božena byla Křesinova žena. Není nám pochopitelnější, že tento kníže prudkých vznětů i nespoutaně hrubých činů, ale tak výrazně chválený Kosmou za své česky orientované smýšlení, je nadšen myšlenkou Prokopovou? Nerýsuje se nám tu zkrátka, že Prokop varuje knížete před politickým pozadím křesťanských misí a navrhuje jako pevnou hráz těmto snahám postavit vlastní domácí tradici? Není obsahem Oldřichova vyznání i uznání knížecího, vladařského omylu a přehlédnutí tohoto nebezpečí? Do tohoto proudu uvažování dobře zapadá, že úvahy o založení kláštera a volbě Prokopa opatem nejsou v legendě kladeny do okruhu kléru, z něhož je jmenován jen biskup Šebíř, muž tehdy oddaný přemyslovské věci.

To, že někteří historikové kolísají v otázce, zda se Prokop setkal s Oldřichem nebo až s jeho synem Břetislavem, není mi myslím zásadní, protože i Břetislav byl výrazně politicky myslící Čech, chápající nebezpečí vlivu cizí kultury.

Vyslovili jsme hypotézu, že Prokop přichází s návrhem ryze domácího, českého tvaru církevní tradice, inspirované ovšem tradicemi misí východních i západních. Najdeme pro to nějaké doklady v textech, které čteme? Jsou sporé, ale jsou. V jedné verzi legendy čteme, že Prokop „svým bratřím ustanovil mnišská pravidla podle vzoru požehnaného otce Benedikta“. Z toho je možno soudit, že tato pravidla, jež bylo možno upravit podle místních okolností, upravil pro poměry specificky české. Za rys zvláštní samostatné varianty církevního tvaru je třeba považovat, že Sázavský klášter užívá vlastně západního ritu a domácího jazyka, přesněji ritu s mnoha západními prvky a církevní slovanštinu české redakce. Slovanský obřad sázavský se při tom značně odchyluje od církevní slovanštiny a sleduje jazykový vývoj svého zázemí. Prokop tedy vidí potřebu návaznosti na dostupné a nosnější centrum západní, ale pevně se chce opřít o domácí prvky. Z osudu Polabských Slovanů víme dobře, že jazykové

uvědomění a domácí kulturní tradice křesťanská sehrály velikou roli v obhajobě naší samostatnosti, ba i naší národní existence. Pozoruhodná je konečně i pasáž popisující potrestání jed noho z bratrů, který chtěl příliš slavnostně zpívat mši. Svérázný opat ho za to dá veřejně zbít. Jakkoli legenda uvádí, že důvodem Prokopova hněvu byla bratrova ješitnost, cítíme, že ve všem ostatním klidný, uvážlivý a mírný opat v této věci podlehl prudkému hněvu, za nímž lze tušit nechuť k přílišné obřadnosti. Možná, že trestá i odklon od přesného římského ritu nejasným směrem k obřadnějšímu východnímu ritu. Zde ovšem třeba mít na paměti, že západní a východní obřad v té době nejsou ještě pojmy vyhraněného právního dosahu. Ritus měl nemalou variabilitu a byl spíše pojmem ceremoniálním. Tím spíše vystupovala možnost vyjadřovat či zastříit jak hlubokou prostotu centrálního obsahu mše, tak postoj pokorné služby kněze.

Nezdá se mi také, že legendistova interpretace Prokopova odmítání být opatem postihuje celou pravdu. Legenda to interpretuje jen jako projev Prokopovy pokory. Avšak někdo tak sebevědomý jako člověk, který v tehdejších přírodních podmínkách dlouho žil sám v lesních pustinách a zápolil o holou existenci, a zároveň člověk evidentně koncepčně uvažující, určitě věděl, že klášterní komunita nemůže žít bez autority a že je jediným, kdo tu přichází v úvahu. Jeho odmítání v sobě nějak skrývá závažnější nechuť k institucionalismu, s nímž se Prokop už po dvakráte vnitřně neshodl.

Napadne nás jistě paralela s jiným velkým světce, který se obával kodifikace a institucionalismu své žité spirituality, se sv. Františkem. Podobnost se sv. Františkem je u Prokopa i v jiných momentech. Oba milují přírodu, přímo se s ní stýkají a přímo v ní chválí Boha. Oba mají výrazný rys chudoby a péče o chudé. Oba se ve snu téhož papeže postaví celou svou autoritou za své životní dílo. I když doba vzniku legendy spadá do doby života sv. Františka, je vyloučeno, aby život Františkův ovlivnil její obsah. Celková „atmosféra doby“ je příliš málo pro vysvětlení tolika zásadních a v detailech náhodných podobností. Odvážuji se říci, že v postavě Prokopově se jako tolikrát v českých dějinách setkáváme s jasným předchůdcem velkého hnutí. Předchůdcem příliš časným, a proto ne úspěšným. Západní církvi bude trvat ještě 150 let, než v ní vyvstane potřeba radikálního gesta chudoby a prostoty, s nímž Prokop odchází od byzantské požívačnosti východního světa.

Světceva úcta jdoucí staletími pomáhá vždy ke krystalizaci světceva odkazu a zvyrazňuje jeho rysy. Děje se to zpravidla vyzdvižením některých motivů původního světceva obrazu. Počátky svatoprokopské úcty sledují obvyklé linie úcty k zemským patronům. Prokop je spolu s knížetem Václavem a biskupem Vojtěchem ochráncem zemského vojska. Tak ho vidí Jan, syn Svojslavův, ve známém vidění v den českého vítězství u Kressenbrunnu. Brzo se však ustaluje jako ochránce české řeči a tím práv domácích proti pronikání cizinců. Epizoda vyhnání opata - vetřelce je nejčastěji opakovanou historií Prokopova života.

V dalších údobích se prokopská úcta ubírá jaksi dvěma liniemi. Jednou je linie napětí českého a nečeského, druhou je linie církevně oficiální a katolická. V první linii vystupuje prvek nacionální a v této linii stojí i připomínky Prokopa v rané době husitské, kdy národ podobně jako kdysi Sázavský klášter je podezírán z hereze a musí hájit svůj názor. V druhé linii vystupuje prvek monastického ideálu, ostře napadený například Chelčickým. Je příznačné, že úcta Prokopova velmi těžce proniká za hranice země, i když je jako světec uznán vrcholnou, papežskou autoritou. Výraznější úctu

nalezneme jen v Polsku, a to v době, kdy tam dominuje kulturní vliv z Čech. Prokop je příliš postavou českou, a zbaven národního svérázu stává se postavou uniformní a matnou. Českým rysům však cizina nemůže rozumět. V cizí tradici je také vždy zobrazován v mitře, pluvíálu, s berlou, to je v oficiálním tvaru opata. V české tradici se občas takto objevuje, ale především je zobrazován jako poustevník s holí, jež je jen náznakem berly, tedy daleko přirozeněji.

V oficiální linii, které se ovšem velmi pevně přidrželi jezuité ve snaze ukázat, že katolicismus je v Čechách starší a původní konfesí, ztrácí nakonec Prokop jakoukoli svéráznost. V linii národní převládá stále více protiněmecká tendence, což rovněž svět-cův portrét zplošťuje, protože Prokopovo češství není nějaké jednoduché neněmectví.

Z podaného výkladu, který se přidržuje podání historiků, je vidět, že prokopská úcta v té či oné podobě vnitřně klesá. V obojí jde v jistém smyslu jen o využívání, někdy i zneužívání, Prokopovy postavy, nikoli o skutečnou úctu.

Pravou, přirozenou prokopskou úctu musíme hledat v lidovém podání. V tradici pověstí a mýtů totiž pochopíme, jak mu rozumí národ. Jak jeho postavu chápe bez prostředníků a vykladačů jeho přirozená komunita, český lid, který tvoří kontinuitu národa. Prokop žije v našich představách především jako orač. Jako muž, který bojuje s pralesem o půdu, „který i skály oral na úrodnou zemi“. Není jen náhodnou asociací, že tak jako u základů české státnosti v postavě Přemysla i u základů samostatnosti kulturní stojí orač. Orač je totiž úzce spojen se zemí, na níž stojí, z níž vlastně vyrůstá, která je jeho osudem, kolébkou i hrobem. Orač nestojí na zemi trpně. V potu a náma-ze obrací, zraňuje a zúrodňuje. Orač a země jsou v jakémisi milostném zápasu. Tento tvar nese i vztah Prokopa a Čech. Prokop-orač se pevně drží své hroudy. Zde bych viděl hlubší kořeny nacionálního momentu v úctě prokopské, než jaké nacházíme v tradici vyprávění o vyhnání německých mnichů. Prokop-orač je také určitě blízký dělnému lidu, který nejednou cítil morální i sociální nechut k nepracujícím kléru.

Prokop-orač je oním typem vzdělaného člověka, který se nevyvyšuje a je lidem přijatelný. Je srozumitelný, protože je poznán v tom, co je celé komunitě dobře známé, v pospolitosti všední každodenní práce. Praktický zájem o hospodářství, péče o statek jako dar Boží a živý zájem o chudé a nuzné staví Prokopa-orače a samorost-lého myslitele na počátek řady vladyckých hospodářů - myslitelů, v níž stojí Štítný i Chelčický, jakkoli tento silně bouřil proti prokopské úctě.

K obrazu svatého Prokopa patří jakési pohnutí žívlů. Vždy znovu jsou tu líčeny bouře, lijáky, blesky s hromy. Prokop je stavěn do jejich blízkosti jako jejich partner. Je v něm cosi živelného, téměř démonického. I jeho postava se silně vymyká běžné legendární představě mnicha. Staročeská veršovaná legenda ho vidí hrdinsky.

„Byl jest člověk urozením vysoký,
v pleci i v těle staven široký,
u hnáty byl velmi silný,
ve všem těle ovšem plný.“

Jeho rozhorlení se podobá bouři a je hrůzu nahánějící. Prokop bije berlou i cingulem spleteným v důtky. Bije vše, co se staví mezi něho a jeho právo. Bije v témž rozhorlení pohanské bohy, ďábly v jeskyni, německého opata-vetřelce i liknavého pape-

že. Prokop je mužem pevného přesvědčení. Svůj život dal Bohu a jeho věc, věc sluhu Božího, jest svatá věc Boží. Prokop hájící svá práva, své poznání, svůj názor, je vždy hrozným božím bojovníkem, téměř Božím soudem a trestem. Nestojí tu ani z vůle Říma ani z vůle Byzance. Podléhá bezprostředně Božím zákonům, tak jako mocnosti přírody, povolán k mlčení i k rání.

Zmíněná spjitost s živly zasazuje Prokopa rovněž do linií pohanských představ. Velmi výstižně popisuje Vrchlický, jak se v Prokopovi mísí hněv proti starým bohům s pochopením pro tento starý substrát, na který je křesťanství roubováno. Prokop je opravdu představitel pokřesťanstvých Čech, ne jen vnesených křesťanských myšlenek. Také jeho osobnost i autorita, zemité a domácí, je v jeho době přijímána daleko lépe, než byla předtím přijímána, či lépe odmítána, uhlazená, jemná a ovšem tak cizí osobnost Vojtěchova, odvozující svou autoritu od vrcholků tehdejší západní kultury.

Je ještě třeba domyslet souvislost obou těchto postav, protože se zdá, že Prokop je vlastně pravým a jasně srozumitelným pokračovatelem snah Vojtěchových a že tedy cesta k plnému pochopení sv. Vojtěcha vede přes Sázavský klášter. V rozboru obrazu Prokopova je dále třeba vidět jeho jeskyni a ďábla. Prokop začíná svou duchovní cestu v jeskyni bojem s ďáblem. Boj s ďáblem je běžným námětem legend a v oblasti styku slovanské a latinské bohoslužby je často vyhnání ďábla paralelní s vítězstvím nad latiny. I v prokopské legendě je tento paralelismus. Jenže v postavě Prokopově jde ještě o něco jiného. Také jeskyně patří k nacionálnímu zakotvení tohoto světce. Jeskyně, to je brána do nitra země, do jejího temného tajemství, do jejích sil. Tam se skrývají prameny a žíly kovů. Když v cestě za hledáním dokonalosti sama sebe dojde Prokop k jeskyni, k bráně své země, musí se tu utkat s ďáblem, který panuje nad jejími silami. Přemožením ďábla opanuje veškerou sílu země Prokop. V lidovém podání dokonce ďábla zapřáhne do pluhu.

Uvážíme-li toto vše, nelze vyloučit, že ne jen ze zloby a choutky po bohatém klášteře upozornují němečtí mniši, že se na Sázavě objevují odchylky od ortodoxie. Víc než nebezpečí z odchylek v překladu textů mohly současníky vzrušovat fantastické obrazy z Prokopova života, které se odchyľují od běžných schémat a odrážely svéráznou specifikou českého života. Mnoho z toho bylo a je cizincům těžko pochopitelné. Na hranici kulturní a civilizované Evropy, tam, kde začíná území barbarských Slovanů a pohanských mocností, stál tento podivný světec svazující (či osvobozující?) démonické síly země a hmoty, zapřahající ďábla do pluhu a přibírající ho tak do lidského dílu. Ne, není divu, že tento muž hraničního pásma je sám z hlediska konstituované západní církve na hranici a že občas probleskne myšlenka, zda nepatří s celou svou zemí, která mluví nesrozumitelným jazykem, spíše na opačnou stranu, do druhého světa. Podobně ovšem musí se Prokop jevit i z hlediska institucí východních, respektive jižních.

K obrazu Prokopovu patří konečně jeho skrytost a překvapivost. Z hustého lesa, z ničeho nic, vyroste náhle před knížetem, z ranní mlhy vystoupí znenadání před německým opatem, jako ze sna vykročí proti papeži. Je neuvěřitelný, příznačný ale ranami své hole dokonale přesvědčivý a přítomný. Je zázrakem. Kdo by tušil, že na okraji, ba za okrajem kulturního světa, nahlíženo z kterékoli strany, může ležet nové centrum? Ale je tomu tak. Západu trvá od Prokopovy doby ještě půldruhého století, než rozpozná v Čechách zemi, která je potenciální velmocí na mapě středověké Ev-

ropy. Teprve do železných rukou Přemysla I. je vložena vedle Zlaté buly sicilské též kanonizace Prokopova, která ať už měla jakékoli motivy politiky světské či církevní, je rovněž a provždy uznáním samostatnosti české kultury v rámci křesťanské Evropy.

Sv. Prokop je patronem té podivuhodné vlastnosti Čech, zanedbatelné země na pomezí velkých vlivů, že jsou skrytým centrem. Zde rodí se proudy, které se teprve na cizích územích stávají velkými řekami. Prokop je patronem těch Čech, které popsal prorocky Kosmas jako zemi, z níž mnoho řek vytéká, ale žádná do ní nevstupuje. Svou vláhu i svou svatost bere tato země z nebe, ne od prostředníků: obojí je dar Boží, nikoli lidský. Prokop, zakladatel českého kláštera Sázavského, je patronem onoho velikého, sebevědomého mlčení, z něhož jako z hluboké jeskyně, skrývající vnitřní spor a zápas, vycházejí impulsy k humanitě plnější, než jakou nabízí nacionalistická západní kultura, i pevnější, než jakou rozestírá až k ukrutnosti široká východní citovost. Prokop je plamenem sváru dvou kultur, který tvoří duchovní podstatu i bolestnou a děsivou niternost dějin naší země.

Uveřejněná stať tvoří 5. kapitulu v Piňhově knize Čechy a jejich svatí (1992)

Převzato ze sborníku textů „Sázavský opat Prokop včera a dnes“

publikovaného u příležitosti roku sv. Prokopa

v rámci Desetiletí duchovní obnovy českého národa (Sázava 1995)